

ΣΧΟΛΙΑ

Καταγωγή και ανέλιξη του Γαΐου Ιουλίου Φιλοπάππου

Ο Γάιος Ιούλιος Αντίοχος Επιφανής Φιλόπαππος (*PIR*² I 151) ήταν εγγονός του τελευταίου βασιλέα της Κομμαγηνής, Γαΐου Ιουλίου Αντιόχου Δ' Επιφανούς (*PIR*² I 149). Οι μονάρχες αυτοί κατάγονταν από τους Πέρσες σατράπες Οροντίδες, που εξουσίαζαν κατά τον 4ο αι. π.Χ. την περιοχή που εκτεινόταν σε μία εύφορη πεδιάδα στις δυτικές όχθες του Ευφράτη, μεταξύ της Συρίας και της Καππαδοκίας. Συνδέθηκαν με δεσμούς επιγαμίας αρχικά με τους Αχαιμενίδες και αργότερα με τους Σελευκίδες, όταν ο Αντίοχος Γ' Μέγας προσάρτησε το μικρό και σχετικά πλούσιο αυτό ανατολικό βασίλειο, το οποίο βρισκόταν σε στρατηγικό σημείο συνάντησης εμπορικών οδών από τη Μεσοποταμία, την Κιλικία και τη Συρία, στο διευρυμένο ελληνιστικό του κράτος. Λίγα χρόνια αργότερα οι Οροντίδες επαναστάτησαν και το 163/2 π.Χ. ίδρυσαν ανεξάρτητο βασίλειο, το οποίο στη συνέχεια εντάχθηκε στο πελατειακό σύστημα της Ρώμης στην Ανατολή και τελικά προσαρτήθηκε ως ρωμαϊκή επαρχία από το Βεσπασιανό το 72 μ.Χ., επειδή θεωρήθηκε ότι θα μπορούσε να εξυπηρετήσει τα συμφέροντα των Πάρθων (Ιώσηπος, *Ιουδαϊκός πόλεμος* 7.219-243).

Συγκεκριμένα στοιχεία, ιδιαίτερα το gentilicium και η φυλή, στην ονομασία του Φιλοπάππου –C(aius) Iulius C(ai) f(ilius) Fab(ia) Antiochus Philorappus– οδηγούν στο συμπέρασμα ότι το δικαίωμα της ρωμαϊκής πολιτείας δόθηκε σε κάποιον πρόγονό του από ένα μέλος της gens Iulia, κατά πάσα πιθανότητα από τον ίδιο τον Οκταβιανό Αύγουστο, όπως εξάλλου σε πολλούς πελατειακούς βασιλείς της Ρώμης μετά τη ναυμαχία στο Άκτιο (βλ. ενδεικτικά Sands 1908· Badian 1958: 84-115).

Αργότερα, όταν ο Βεσπασιανός μετέτρεψε σε ρωμαϊκή επαρχία το βασίλειο της Κομμαγηνής, ζήτησε από τη Σπάρτη να φιλοξενήσει τον τελευταίο ηγεμόνα Αντίοχο Δ' και τους συγγενείς του (Ιώσηπος, *Ιουδαϊκός πόλεμος* 7, 240-243). Όπως διαφαίνεται από την πλήρη ονομασία ενός από τους απογόνους του Αντιόχου Δ', του μετέπειτα συγκλητικού C. Iulius Eurycles Herculanus L. Vibullius Pius (*PIR*² I 302· Puech 1992: 4850-4855· Rizakis – Zoumbaki – Lepenioti 2004: 286-294 αρ. 462.VIII), η έκπτωτη βασιλική οικογένεια κατά τη διάρκεια της παραμονής της στη Σπάρτη συνδέθηκε με την τοπική αριστοκρατία της επαρχίας Αχαΐας λόγω της υψηλής της καταγωγής και της αυτοκρατορικής εύνοιας· είχε δεσμούς επιγαμίας τόσο με τους τοπικούς ισχυρούς δυνάστες Ευρυκλείδες της Σπάρτης όσο και με τους ευπατρίδες προγόνους του Αθηναίου ρήτορα και σοφιστή Ηρώδη Αττικού, προφανώς μέσω ενός κλάδου της οικογένειας που απαντά κυρίως στην

Κόρινθο.¹ Στη συνέχεια, μέλη της έκπτωτης βασιλικής δυναστείας μετέβησαν στη Ρώμη, όπου ενσωματώθηκαν στην άρχουσα τάξη της πρωτεύουσας και ανέλαβαν υψηλά αξιώματα συμμετέχοντας ενεργά στη διοίκηση του ρωμαϊκού κράτους.

Στη Ρώμη ο Φιλόπαππος ήταν το πρώτο μέλος της οικογένειας που έγινε δεκτό στη Σύγκλητο με το βαθμό του praetor μετά από απόφαση του Τραϊανού. Το 109 μ.Χ. εκλέχθηκε ύπατος, ενώ την ίδια περίπου περίοδο μετείχε σε ένα από τα σημαντικότερα θρησκευτικά collegia, αυτό των fratres anrales.² Επιπλέον, ο Φιλόπαππος έγινε Αθηναίος πολίτης και εγγράφηκε στην Αντιοχίδα φυλή και στο δήμο των Βησαιέων. Η επιλογή της φυλής παραπέμπει στον επώνυμο αττικό ήρωα Αντίοχο, γιο του Ηρακλή, που ήταν εμβληματική θεότητα στην πολιτική ιδεολογία της Κομμαγηνής δυναστείας. Ως Αθηναίος πολίτης ο Φιλόπαππος ανέλαβε δύο από τα σημαντικότερα τοπικά αξιώματα στην Αθήνα: αυτό του επωνύμου άρχοντα μεταξύ των ετών 75/6 και 87/8 μ.Χ. και του αγωνοθέτη των Διονυσίων, όπως μαρτυρείται σε τιμητική επιγραφή από το θέατρο του Διονύσου (IG II² 3112).³ Είναι βέβαιο ότι με την ιδιότητα του αγωνοθέτη διοργάνωσε με γενναιοδωρία γιορτές και αγώνες, ενώ σύμφωνα με ένα χωρίο των *Ἡθικῶν* του Πλουτάρχου (*Περὶ συμποσιακῶν προβλημάτων* 1.10.1) υπήρξε κύριος χορηγός της διδασκαλίας θεατρικών παραστάσεων. Με τα Διονύσια θα πρέπει εξάλλου να συνδεθεί μία αποσπασματική επιγραφή από το Ασκληπιείο, σύμφωνα με την οποία ο Φιλόπαππος φαίνεται να αφιέρωσε στο θεό, μεταξύ άλλων, την επίσημη ενδυμασία του κατά την τέλεση εορτασμών (IG II² 4511).

Ο Πλούταρχος αφιέρωσε στον Φιλόπαππο ένα από τα δοκίμια των *Ἡθικῶν* του: *Πῶς οὖν τις διακρίνειε τὸν κόλακα τοῦ φίλου* (Ruech 1992: 4870-4873).

Το ταφικό μνημείο του Φιλοπάππου και η θέση του

Η λατινική επιγραφή αποτελεί μία από τις πέντε επιγραφές του ταφικού μνημείου του Φιλοπάππου. Πρόκειται για ένα οικοδόμημα υψηλότερο των δέκα μέτρων, το οποίο δεσπόζει στην κορυφή του λόφου των Μουσών, είναι

---

¹ Για τους Ευρυκλείδες της Σπάρτης βλ. Bowersock 1961· Lindsay 1992: 290-297· Balzat 2008 (πρβλ. E17). Για τους προγόνους του Ηρώδη Αττικού βλ. Graindor 1930: 1-17· Ameling 1983: 3-20.

² Halfmann 1979: 131 αρ. 36. Για το collegium των fratres anrales, βλ. ιδιαίτερα Scheid 1990.

³ Η Ruech 1992: 4870-4872 του αποδίδει δύο αγωνοθεσίες Διονυσίων και ισάριθμες εκλογές του στο αξίωμα του επωνύμου άρχοντα.

ορατό από την ακρόπολη της Αθήνας και αντανακλά το διττό –ελληνικό και ανατολικό– χαρακτήρα της ελληνιστικής δυναστείας και τον εκρωμαϊσμό της (Santangelo 1941-1943· Kleiner 1983).

Στο ανώτερο τμήμα του απεικονίζεται μέσα σε κόγχη ο νεκρός σε καθήμενη στάση, πλασιωμένος εκατέρωθεν μέσα σε μικρότερες κόγχες από την αναπαράσταση του Σελεύκου Νικάτορος (δεν σώζεται σήμερα), ιδρυτή της Κομμαγηνής δυναστείας μετά την ανεξαρτητοποίησή της από τους Σελευκίδες το 163/2 π.Χ., και από αυτή του Αντίοχου Δ', προπάππου του Φιλοπάππου από τη μεριά της μητέρας του και τελευταίου βασιλέα της Κομμαγηνής. Η ύπαρξη των δύο αυτών αγαλμάτων συνάδει με το *cognomen* του τιμώμενου *Φιλόπαππος*, το οποίο προφανώς δεν θα πρέπει να εξηγηθεί μόνον ως αυτός που αγαπά τον παππού του, αλλά ως αυτός που αγαπά γενικώς τους προγόνους του.⁴ Στο κατώτερο τμήμα του μνημείου διακρίνεται πομπή συγκλητικών, στην οποία συμμετέχει ο Φιλόπαππος όρθιος επάνω σε άρμα· φορά ενδύματα που προσιδιάζουν στην ανώτερη τάξη της ρωμαϊκής κοινωνίας στην οποία ανήκε και συνοδεύεται από δώδεκα *lictors*, τους οποίους δικαιούνταν όσοι αναλάμβαναν το αξίωμα του υπάτου στη Ρώμη (*CIL* III 552.II· *ILS* I 845).

Η επιγραφή μας βρίσκεται στην αριστερή παραστάδα της κεντρικής κόγχης στην οποία αναπαριστάνεται καθήμενος ο νεκρός. Οι υπόλοιπες τέσσερις επιγραφές είναι ελληνικές. Οι δύο αφορούν επίσης τον Φιλόπαππο. Η πρώτη (*CIL* III 552.I = *IG* II² 3451d) ήταν χαραγμένη στη δεξιά παραστάδα της κεντρικής κόγχης (δηλ. αντίστοιχα με το λατινικό κείμενο) και μαρτυρεί την ιδιότητά του ως Αθηναίου πολίτη (*Φιλόπαππος Έπιφανούς Βησαιεύς*).⁵ Η δεύτερη (*CIL* III 552.III = *IG* II² 3451b) είναι χαραγμένη κάτω από την κεντρική κόγχη και τονίζει τη βασιλική καταγωγή του (*Βασιλεύς Αντίοχος Φιλόπαππος βασιλέως Έπιφανούς του Αντίοχου*). Οι άλλες δύο ελληνικές επιγραφές

---

⁴ Αξίζει να σημειωθεί ότι ένα από τα αντιπροσωπευτικότερα ταφικά μνημεία δυναστικού χαρακτήρα που σώζονται κτίστηκε από έναν πρόγονο του Φιλοπάππου, τον Αντίοχο Α' της Κομμαγηνής (62 π.Χ.), στην κορυφή του όρους Nemrud Dağ στο όρος Ταύρος. Ο μονάρχης, ο οποίος αφιέρωσε το μνημείο σε όλους τους θεούς και τους ηρωϊκούς του προγόνους, ανέφερε σε ελληνική επιγραφή τις αρετές της διπλής –ελληνικής και περσικής– καταγωγής και παιδείας του, την ύπαρξη ενός ιερέα και τη διοργάνωση γιορτών για την ημέρα της γέννησης και της ενθρόνισής του. Ο ίδιος στο μνημείο παρουσιάζεται σύνθρονος μεταξύ μίας πλειάδας ελληνιστικών και ανατολικών θεοτήτων. Βλ. Sanders 1996: 182-206, 224-252· Jacobs 2000: 27-35.

⁵ Δεν σώζεται σήμερα, αλλά είναι γνωστή από σχέδια και απόγραφα του Κυριακού από την Ανκόνα και του Giuliano de Sangallo (Bodnar 1960: 170-171).

βρίσκονταν κάτω από τις κόγχες με τις αγαλματικές αναπαραστάσεις των καθήμενων προγόνων του Φιλοπάππου, Αντιόχου Δ' και Σελεύκου Νικάτορος, και δηλώνουν την ταυτότητα των απεικονιζόμενων.⁶

Το κόστος της ανέγερσης του μνημείου ανέλαβε προφανώς η αδελφή του Φιλοπάππου Iulia Balbilla, ποιήτρια που ανήκε στον κύκλο του Αδριανού και της Σαβίνας (PIR² I 650), όπως εξάλλου έκανε λίγο αργότερα με το ταφικό μνημείο του προαναφερθέντος εξαδέλφου της και συγκλητικού, Γ. Ιουλίου Ηρκλανού, προφανώς στην αγορά της Σπάρτης.

Το ταφικό μνημείο του Φιλοπάππου κτίστηκε στην κορυφή του λόφου των Μουσών, ο οποίος βρίσκεται μέσα στα όρια της πόλης, όπως αυτά καθορίστηκαν μετά την κατασκευή του Θεμιστόκλειου τείχους στις αρχές του 5ου αι. π.Χ. Η ύπαρξη ενός ταφικού οικοδομήματος στη θέση αυτή είναι εξαιρετική, αφού σύμφωνα με τα ελληνο-ρωμαϊκά έθιμα οι ενταφιασμοί απαγορεύονταν εντός των τειχών. Ο τρόπος με τον οποίο οι Αθηναίοι τίμησαν τη μνήμη του Φιλοπάππου τονίζει όχι μόνο τη βασιλική καταγωγή του και την αυτοκρατορική εύνοια, αλλά επιβεβαιώνει το ρόλο του ως μεγάλου ευεργέτη της πόλης, ίσως του πιο σημαντικού πριν ο Αδριανός εγκαινιάσει το φιλόδοξο οικοδομικό του πρόγραμμα στην Αθήνα. Ωστόσο, η επιλογή της θέσης είναι χαρακτηριστική των προθέσεων των Αθηναίων να τιμήσουν το μεγάλο ευεργέτη ενσωματώνοντας το ταφικό μνημείο του στην τοπογραφία της πόλης τους, χωρίς συγχρόνως να παραβιάσουν τα καθιερωμένα θρησκευτικά έθιμα. Ο λόφος των Μουσών είχε χρησιμοποιηθεί κατά την ελληνιστική περίοδο ως τόπος στρατωνισμού των μακεδονικών φρουρών. Έτσι, περικλυκλωμένο από τα τείχη του παλαιού αυτού οχυρού, το ταφικό μνημείο βρίσκεται γεωγραφικά στο κέντρο της πόλης, χωρίς όμως να αποτελεί αναπόσπαστο τμήμα του οικιστικού συνόλου της Αθήνας.

Προβληματικό παραμένει ένα απόσπασμα του Πausανία (1.25.8), ο οποίος αναφέρεται λακωνικά στο οικοδόμημα αυτό ως το ταφικό μνημείο "ενός Σύρου". Εγείρονται εύλογα ερωτήματα, όπως εάν ο Περιηγητής ανέβηκε στο λόφο των Μουσών ή παρατήρησε το μνημείο από την ακρόπολη και εάν αποσιωπά συνειδητά ή όχι το όνομα του νεκρού, τη σταδιοδρομία του στη Ρώμη και τις ευεργεσίες του στην Αθήνα. Ίσως το χωρίο αυτό πρέπει να ερμηνευθεί ως μία προσπάθεια του Πausανία να αναδείξει επιλεκτικά μέσω

---

⁶ CIL III 552.IV = IG II² 3451c: Βασιλέυς Αντιόχος βασιλέως Αντιόχου. CIL III 552.V = IG II² 3451e: Βασιλέυς Σέλευκος Αντιόχου Νικάτωρ. Η τελευταία επιγραφή όπως και το άγαλμα του Σελεύκου Νικάτορος δεν σώζονται, αλλά είναι επίσης γνωστά από σχέδια και απόγραφα του Κυριακού από την Ανκόνα και του Giuliano de Sangallo.

των περιγραφών του τα μνημεία εκείνα που παρέπεμπαν στο κλασικό, και, υπό αυτήν την έννοια, ένδοξο παρελθόν της Ελλάδας, ή ακόμα και ως μία ένδειξη αποστροφής για τον ελληνοιστικό αυτό ηγεμόνα που έγινε Ρωμαίος πολίτης. Θα ήταν υπερβολικό, ωστόσο, να παραλληλισθεί με οποιαδήποτε μορφή *damnatio memoriae*, αφού σε κανένα μέχρι σήμερα γνωστό μνημείο του Φιλοππάπου δεν υπάρχουν ίχνη απόξεσης (*rasura*) του ονόματος και συνεπώς καταστροφής της μνήμης του νεκρού.⁷

---

⁷ Για τον προβληματισμό αυτό, βλ. Wycherley 1963: 157-175, ιδιαίτερα σ. 160· Steinhart 2003· Hoët-van Cauwenberghe 2007.